

De atlas van familienamen in het Nederlandse taalgebied (*)

1. DOELSTELLINGEN, MATERIAAL EN METHODE

In het onderzoeksproject « De atlas van familienamen in het Nederlandse taalgebied » (1) wordt de geografische samenhang en de regelmaat die de moderne familienamen kenmerkt met moderne hulpmiddelen onderzocht. Onze familienamen (= FN) zijn immers geen willekeurige bouwsels, die zich op toevallige wijze hebben verspreid over het taalgebied ; ze zijn integendeel gevormd volgens specifieke, regionaal variërende mechanismen. Het onderzoek van die geografisch gevarieerde naampatronen moet leiden tot een inzicht in enerzijds de componenten die aan de basis liggen van de formeel zichtbare variatie in de FN (op orthografisch, fonologisch, morfosyntactisch en lexicaal gebied) ; anderzijds worden de lexicale naamgevingsmotieven die de moderne FN gestalte hebben gegeven onderzocht. De resultaten van het onderzoek zullen worden neergelegd in een atlas, waarin aan

(*) Herziene versie van een lezing, gehouden op het « Colloquium over familienamen in de Germaanse en Romaanse ruimte » van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie op 22 april 1994.

Ik dank Prof. J. Goossens en Prof. O. Leys voor hun commentaar op een vroegere versie van de tekst.

(1) Dit project wordt gefinancierd door het Onderzoeksfonds van de K.U. Leuven : voor de uitwerking ervan is mij een post-doctoraal mandaat toegekend (1993-1995).

de hand van een selectie van naamkaarten de naamgeografische contrasten binnen het hele Nederlandse taalgebied visueel worden voorgesteld en in de begeleidende commentaar in hun structuurgeografische samenhang worden verklaard.

De basis voor het project in zijn huidige vorm is ca. 4 jaar geleden gelegd : toen heb ik de mogelijkheden en de eerste resultaten van het computerondersteunde naamgeografisch onderzoek van de Belgische FN aange-toond (zie Marynissen 1991). De idee om de Nederlandse FN in hun taalhistorische en structuurgeografische samenhang te onderzoeken is niettemin al enkele decenia ouder : sinds het einde van de jaren '60 hebben prof. Leys en vooral prof. Goossens een aantal concrete gevallen van geografische diversiteit in de FN onderzocht. « Nederlandse familienamengeografie » was ook het onderwerp van de dissertatie van J. Van Loon : in zijn « Morfeemgeschiedenis en -geografie der Nederlandse toenames » (VAN LOON 1981) heeft hij, vnl. op basis van omvangrijk archiefmateriaal uit de Belgische provincies Antwerpen, Brabant en Limburg, de ontwikkeling van de FN in dit deel van het Nederlandse taalgebied voor het eerst in zijn structuurgeografische en historische context geplaatst.

Mijn project bouwt voort op wat mijn voorgangers tot stand hebben gebracht, met dit belangrijke verschil dat ik optimaal kan gebruik maken van de recente inschakeling van de computer in dit type onderzoek. Via een grafisch programma, ontwikkeld in 1990 door dhr. P. Bij-nens, dat de naamvarianten en hun frequentie koppelt aan de gedigitaliseerde coördinaten van de gemeenten, is automatische kartering vanuit een elektronisch FN-bestand mogelijk.

Voor België selecteer ik de gegevens uit het elektronische bestand met de FN van alle Belgische burgers, dat het Leuvense Instituut voor Naamkunde en Dialectologie enkele jaren geleden verworven heeft van het Belgische Nationaal Instituut voor de Statistiek. Het bestand, dat gebaseerd is op het Rijksregister, bevat de aantallen naamdragers per fusiegemeente, vanaf minimaal vijf naamdragers per gemeente (toestand op 31-12-1987). Nu ik sinds korte tijd kan beschikken over een gelijkwaardige materiaalbasis voor Nederland, is het ook mogelijk om de verspreiding van Nederlandse FN op het scherm op te roepen, waardoor het Nederlandse taalgebied in zijn totaliteit naamgeografisch kan worden onderzocht. Het Nederlandse gedeelte van mijn naamkaarten met contrasterende types van familienamen is gebaseerd op het computerbestand met de familienamen van alle Nederlandse telefoonabonnees anno 1993, vanaf een frequentie van twee naamdragers-abonnees per deelgemeente. Dit materiaal is mij ter beschikking gesteld door de Nederlandse PTT, via bemiddeling van prof. L. Boves en mevr. E. Konst van de Vakgroep Taal en Spraak van de K.U. Nijmegen, die ik beiden van harte dank voor hun bereidwillige medewerking (2). Voor zowel België als Nederland is de atlas dus gebaseerd op zeer recent materiaal (van 1987 resp. 1993).

(2) Het lag voor de hand om voor Nederland het door het Amsterdamse P.J. Meertens-Instituut tussen 1963 en 1988 in veertien delen uitgegeven Nederlands Repertorium van Familienamen te gebruiken. Deze repertoria bevatten de FN en de aantallen naamdragers per gemeente die bij de volkstelling van 31 mei 1947 in Nederland werden opgetekend en is, afgezien van het tijdshiaat van 40 jaar tussen beide corpora, de perfecte tegenhanger van het Belgische materiaal. Op mijn herhaald verzoek om de computerversie van het Nederlands Repertorium van Familienamen te mogen gebruiken, heeft de directie van het P.J. Meertens-Instituut evenwel niet geantwoord, zodat ik van het gebruik van deze gegevens heb moeten afzien.

Sceptici ten opzichte van het gebruik van telefoongidsen voor dit type van onderzoek (3) kan ik geruststellen : de resultaten van mijn kaarten, vergeleken met kaarten die manueel gemaakt zijn op basis van de gepubliceerde delen van het Nederlands Repertorium van Familiennamen door studenten van prof. J. Goossens tijdens een werkcollege in 1992-1993 in Münster, blijken precies overeen te stemmen. Dat hoeft overigens ook niet te verwonderen : de aantallen FN waarop mijn kaarten zijn gebaseerd, liggen zo hoog dat het beeld niet meer verandert wanneer nog meer gegevens voorhanden zouden zijn. Nu zou het nog gekund hebben dat de Nederlanders de laatste 40 jaar bijzonder veel verhuisd zijn en dat de factor migratie bijgevolg het beeld vertekent, maar ook dat is niet het geval. De vermenging van FN-types in bepaalde delen van Nederland is bijgevolg niet ontstaan in de laatste 40 jaar. De migratiestromen binnen Nederland zijn ouder dan vier decennia.

2. EERSTE RESULTATEN

Na enkele weken experimenteren met het nieuwe, Nederlandse materiaal is mijn globale indruk dat er in België scherp afgelijnde grenzen bestaan tussen types FN. De ook dialectologisch belangrijke Schelde-Dendergrens komt heel vaak te voorschijn. In Nederland daarentegen is er veel meer overlapping tussen types FN : herhaaldelijk

(3) Dat waren vroeger vooral de Nederlanders, die de luxe hadden dat er aan een volledig Repertorium gewerkt werd, zie bijv. H. BUIJENHUIS, De representativiteit en interpretatie van naamkundige gegevens voor het onderzoek van de spreiding der familienamen. *Meded. v.d. Vereniging voor Naamkunde* 43 (1967), 27-45 en het antwoord van G. DUJARDIN, Nog eens : Martens en de waarde van telefoongidsen voor het geografisch onderzoek van familienamen. *Meded. v.d. Vereniging voor Naamkunde* 43 (1967), 166-171 en J. GOOSSENS, Over de representativiteit van telefoongidsen en karteringstechnieken bij het geografisch onderzoek van familienamen. *Meded. v.d. Vereniging voor Naamkunde* 43 (1967), 172-181.

komen in een gebied verschillende types in een elkaar benaderende frequentieverhouding naast elkaar voor. Vooral de Randstad Holland is werkelijk een smeltkroes van alle soorten FN, zodat het in dat gebied vaak moeilijk is om autochtone types te onderscheiden. Uit de FN blijkt dat er vanuit alle streken van Nederland migratie is geweest naar de Randstad. In de driehoek Rotterdam-Den Haag-Amsterdam vind je bijv. in grote aantallen Friese namen op *-stra*, bijv. *Zijlstra*, *Terpstra*, *Boonstra*; Groningse namen op *-sema*, bijv. *Hoeksema*, *Wiersema*, *Geertsema*; Drentse namen op *-ing*, bijv. *Oosting*, *Hoving*, *Huizing*; Overijsselse FN met het inleidende voorzetsel *te*, *ten*, *ter*, bijv. *Ter Horst*, *Ter Haar*, *Ten Hove*, en Zeeuwse patroniemen op *-se*, bijv. *Janse*, *Pieterse*, *Cornelisse*. De migratie van de Randstad naar andere Nederlandse provincies daarentegen is beperkter gebleven: het type FN met het lidwoord in de accusatief, bijv. *Den Uyl*, *Den Besten*, dat autochtoon Zuidhollands is, is niet erg uitgezwermd naar andere provincies. Ook Noord- en Zuidhollandse eenlettergrepige FN zoals *Baars*, *Tromp* behoren in andere streken van Nederland niet tot de courante namen.

In deze bijdrage besteed ik aandacht aan twee deelaspecten van het onderzoek: ten eerste aan de orthografische variatie en ten tweede aan de morfosyntactische variatie in de Nederlandse FN. Op morfosyntactisch gebied wordt meer bepaald de formele opbouw van twee groepen FN, de beroepsnamen en de eigenschapsnamen, onderzocht.

2.1. *Spelling*

De invloed van migratie op het Nederlandse FN-bestand is, zeker in bepaalde streken van Nederland, groter geweest dan in België. Dat betekent niet dat de types die in België voorkomen zich niet zouden voortzetten in

Nederland. De rijksgrens vormt soms wel, maar in de meeste gevallen geen naamgeografische grens. Voor de spelling van de FN vormt de rijksgrens wél een duidelijke barrière. Een voorbeeld dat de Belgisch-Nederlandse tegenstelling in de spelling goed illustreert is de spelling van de *-k-* in de FN gevormd met het woord *kui-per* (kaart 1 : 'kui-per' : spelling k/c). In België worden de

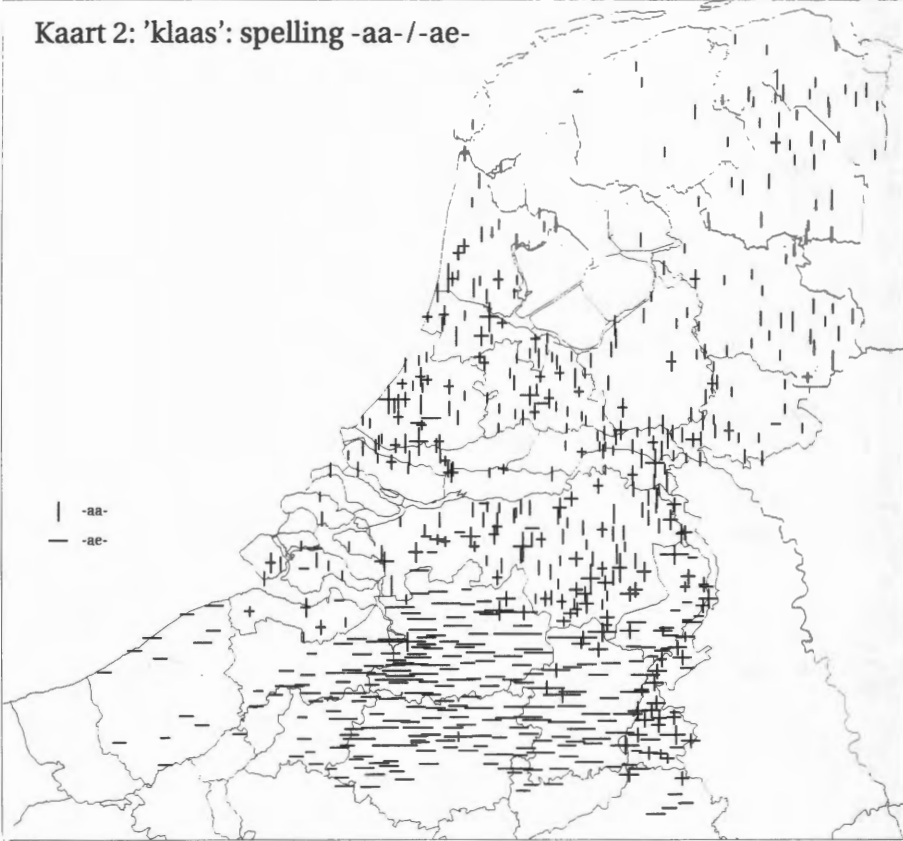

FN *Decuyper*, *Cuypers* zo goed als altijd met een *-c*-geschreven, in Nederland haast altijd met een *-k*-. Enkel Nederlands-Limburg en het oosten van Noord-Brabant nemen een aparte positie in : in die gebieden zijn de spellingen *-c*- en *-k*- ongeveer even talrijk. De tegenstelling België-Nederland is niet altijd even scherp als op de kaart *kuijper*, maar ook bij andere consonanten, die in andere posities staan, keert dit patroon telkens weer. De *-k*- in intervocalische positie wordt in België in de regel als *-ck*- geschreven in FN als bijv. *Dedecker*, *Beckers* ; in Nederland doorgaans als *-kk*-, bijv. *Dekker* en *Bakker*, behalve dan in het zuidoosten. De *-z*- in FN gevormd met *zomer* en *keizer* wordt in België als *-s*- gespeld, vanwaar de spellinguitspraak *Somers*, in Nederland als *-z*-.

Bij de vocalen is de Belgisch-Nederlandse geografische tegenstelling in de spelling nog meer uitgesproken : de lange klinker *-a*- in FN als *Claes*, *Adriaens*, *Dehaene* wordt in Belgische FN in de regel weergegeven met *-ae*-, in Nederlandse FN daarentegen met *-aa*- (kaart 2 : 'klaas' : spelling *-aa*-/*-ae*-). De diftong *-ui*- in FN met *kuijper* verschijnt in België haast uitsluitend als *-uy*-, in Nederland als *-ui*- en bovendien als *-uij*- in het westen en het zuidoosten van Nederland.

Het archaïsche karakter van de spelling van de Belgische FN, vergeleken met de modernere ogende schrijfwijze van de Nederlandse FN, is te verklaren door administratieve maatregelen die met een tijdsverschil van ruim 15 jaar werden genomen. Sinds de wettelijke verplichting om een vaste, erfelijke FN aan te nemen, kon de spelling van de FN niet meer veranderen. De spelling van de Belgische FN is gefixeerd door de Fransen in 1795, op een ogenblik dat de zuidelijke schrijftaal nog heel wat regionalismen bevatte, die dan ook in de spel-

Kaart 2: 'klaas': spelling -aa-/-ae-

ling van de FN bewaard zijn. In Nederland, dat later onder Frans bewind is gekomen dan België, kwam de verplichting om een vaste FN te laten registreren pas in 1811. In Nederland was intussen in 1804 de spelling Siegenbeek ingevoerd, waarmee de spelling van het Nederlands voor het eerst genormeerd werd. Voor de schrijfwijze van de in 1811 vastgelegde FN richtte men zich

naar de spellingregels van Siegenbeek : om die reden sluit de spelling van de Noordnederlandse FN in het algemeen beter aan bij de spelling van de standaardtaal nu. Daar Nederlands-Limburg ten gevolge van zijn politieke geschiedenis minder is beïnvloed door de officiële noordelijke spelling, treedt er in die provincie een vermenging van de Belgische en Nederlandse schrijfwijzen op.

2.2. *Morfosyntaxis*

De formele opbouw van twee groepen FN, nl. de beroepsnamen en de eigenschapsnamen, komt aan bod.

2.2.1. *Beroepsnamen*

Verrassend genoeg blijkt de rijksgrens ook op morfologisch-syntactisch gebied soms te fungeren als een naamgeografische grens. In de groep familienamen die verwijst naar het beroep dat de eerste naamdrager uitoefende is het lidwoordloze nominatietype, bijv. *Visser, Mulder, Boer*, in Nederland algemeen verspreid, maar het houdt grosso modo op bij de rijksgrens. De hoofdtypes bij de beroepsnamen weerspiegelen één van deze drie casusverhoudingen : nominatief, genitief of accusatief. Of de syntagmatische relatie tussen voor- en toenaam wordt uitgedrukt door hetzij de nominatief, hetzij de genitief, hetzij de accusatief, verschilt naargelang van de geografische verspreiding van de FN.

Globaal genomen bestaat er ten zuiden van de Grote Rivieren ten eerste een oost-west-tegenstelling tussen een genitiefgebied (oosten) en een nominatief- en accusatiefgebied (westen). Deze tegenstelling wordt ten tweede doorkruist door een noord-zuid-oppositie tussen het type met lidwoord of met een relic van het lidwoord, dat

algemeen is in Vlaanderen en het type zonder lidwoord, dat algemeen is in Nederland (4).

2.2.1.1. *Genitief*

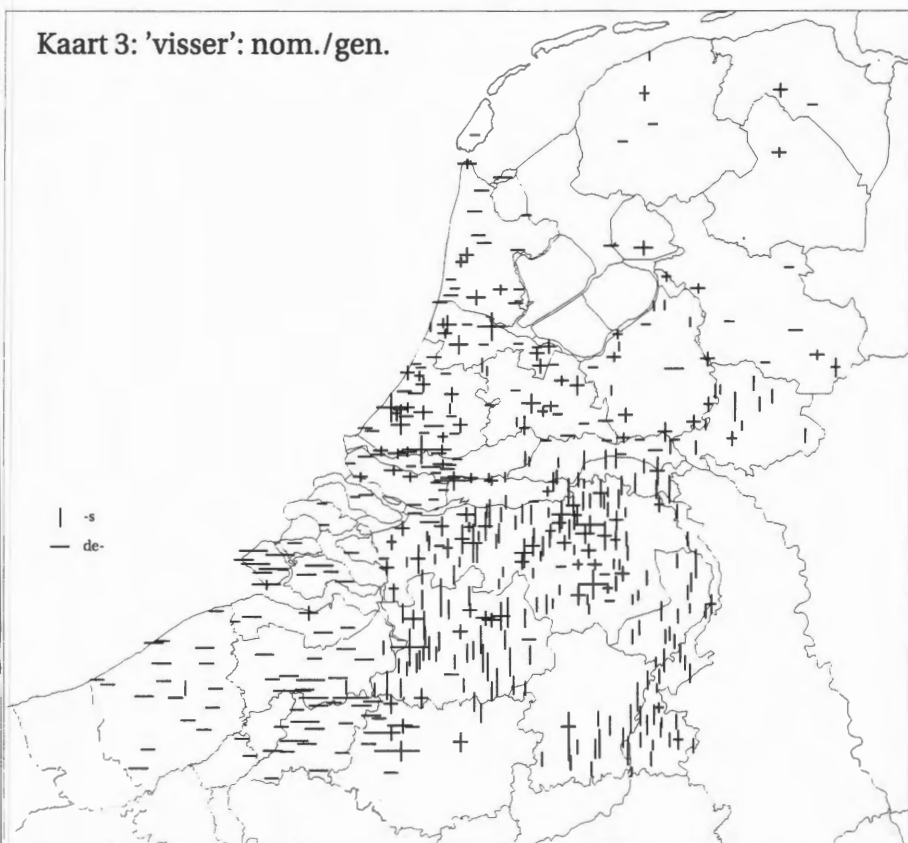
Type met genitiefuitgang :

De westelijkste grens van het genitiefgebied valt in Vlaanderen samen met de loop van de Schelde-Dender. Dat is bijv. het geval bij de FN *Deckers*, gecontrasteerd met *Dedecker*, bij *Vissers* tegenover *Devisser*, *Timmermans* tegenover (*De*) *Temmerman*, *Brouwers* tegenover *De Brouwer* (kaart 3 : 'visser' : nom. (met lidwoord)/gen.). Bij bepaalde beroepsnamen is nochtans in de provincie Antwerpen, maar vooral in Vlaams-Brabant ook nog regelmatig het type met het lidwoord in de nominatief te vinden. Bij de FN ontstaan uit *meier*, *smid* en *klerk* bijv. reikt de grens tussen het nominatietype en het genitietype haast tot aan de Brabants-Antwerps-Limburgse grens. Bij andere beroepsnamen, zoals blijkt uit de verspreiding van de namenparen *Beckers/Debecker*, *Dekeizer/Keizers*, *Decuyper/Cuypers*, *Konings/Deceuninck*, *Ceusters/Decoster*, houdt de grens tussen het genitief- en het nominatiefgebied het midden tussen deze twee uitersten. Hoewel er lichte verschillen zijn tussen de diverse lexemen, blijkt dat het genitietype de Schelde-Dender-lijn niet overschrijdt, terwijl anderzijds de oostelijkste grens van het genitiefgebied soms reikt tot aan de Getelijn.

Het genitietype kenmerkt in Nederland de provincies Nederlands-Limburg en Noord-Brabant. Ter hoogte van

(4) De vaststellingen zijn gebaseerd op een ontleding van de volgende beroeps- en activiteitsnamen : *bakker*, *meier*, *kuiper*, *smid*, *paap*, *knaap*, *kramer*, *boer*, *visser*, *ridder*, *keizer*, *koning*, *graaf*, *schipper*, *klerk*, *dekker*, *koster*, *poorter*, *sutter*, *timmerman*, *hertog*, *mulder/molenaar*, *brouwer*, *snijder*, *slager*, *winne* ('landbouwer'), *ramaker*, *schaper*.

Kaart 3: 'visser': nom./gen.

de Grote Rivieren buigt de isomorf af naar het noordoosten van Gelderland en de Achterhoek toe. Veel noordelijker dan het Twentse reiken de genitiefnamen doorgaans niet. Ook hier zijn er weer verschillen tussen de lexemen, maar globaal genomen horen Nederlandse FN als *Kre-mers, Bekkers, Dekkers, Keizers, Konings, Vissers, Rama-kers, Schepers, Slegers, Klerks, Kusters, Brouwers, Smits*

en *Smeets*, *Timmers*, *Tummers* en *Timmermans* thuis in het zuidoosten van Nederland. Op deze omschrijving van het genitiefgebied vormen enkel de genitivische FN *Kupers* een uitzondering : deze namen komen ook in het noordoosten van Nederland, onder meer in Friesland, courant voor. Precies in Friesland is echter de gelatini-seerde vorm *Couperus* verspreid, zodat de -s in de noord-oostelijke FN *Kupers* wellicht niet de Nederlandse genitiefuitgang is, maar de afgesloten vorm van de Latijnse nominatiefuitgang zou kunnen zijn.

Type met genitiefaanloop en -uitgang :

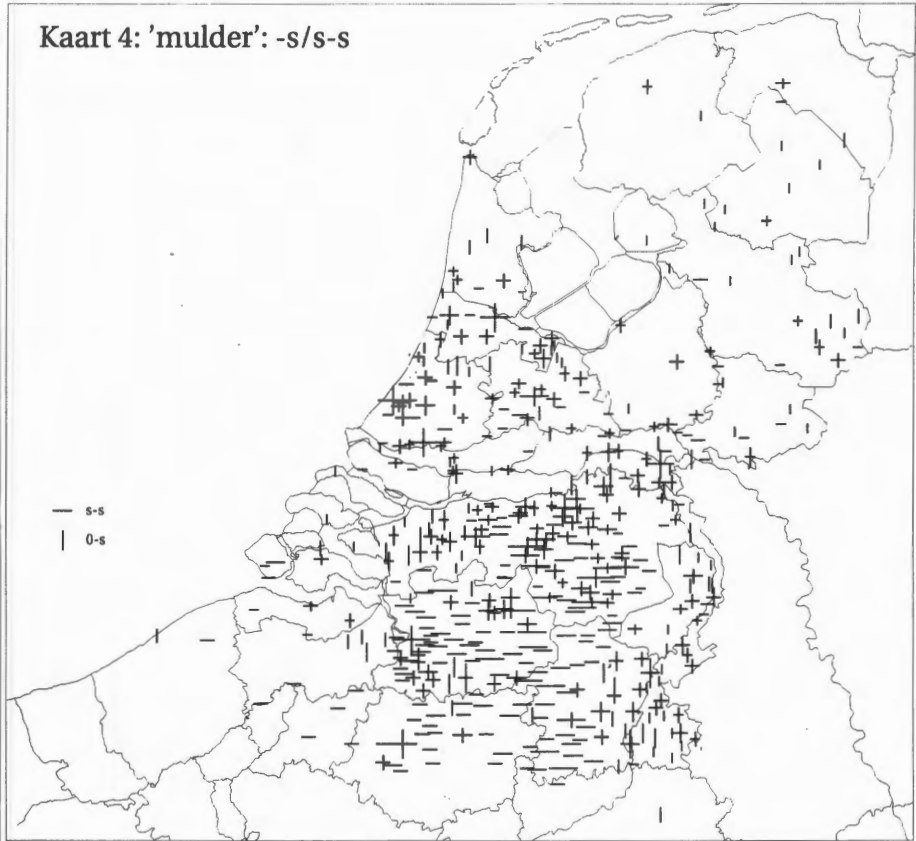
Naast FN die uitgaan op een genitief-s zijn er ook beroepsnamen die een genitief-s aan het begin én, indien ze sterk worden verbogen, een genitiefuitgang -s aan het einde hebben, bijv. *Smolders*, *Smeiers*, *Smeesters*, *Swevers*. FN als *Spaepen*, *Swinnen*, die teruggaan op een appellatief dat volgens het zwakke paradigma werd geflecteerd (Mnl. *pape* resp. *winne* 'landbouwer'), eindigen op de zwakke genitiefuitgang -en.

In een gedeelte van het geschetste genitiefgebied bleef de anlaut-s, die een relict is van het verbogen lidwoord in de genitief, bewaard, wanneer tenminste aan bepaalde fonetische condities is voldaan. Vóór bilabialen zoals *m*, *p*, en *w* is de genitief-s in de anlaut tot op heden behouden. Die fonetische restrictie heeft echter niet altijd gegolden. Dat de oostelijke genitivering van lidwoordnamen in een oudere periode algemeen op de lidwoordnamen heeft gewerkt wordt bewezen door 14de- en 15de-eeuwse attestaties als *scosters*, *sDekens*, *sbeckers*, *Sfervers* e.d. (5).

(5) Voorbeelden ontleend aan VAN LOON 1981, 369 ; 383 : Lier 1425-1426 : *gheert scosters*, Breda 1356 : *Godevaerde sDekens*; Berlaar 1469-1479 : *merten*

De FN *Smulders*, *Smolders*, *Smeulders* is de enige naam van dit type die zo ruim verspreid is (kaart 4 : 'mulder' : -s/s-s). De kern van het gebied met FN met voorge-

Kaart 4: 'mulder': -s/s-s

ende *heinric sbeckers*. Ook F. CLAES (1991, 33) vermeldt tal van Diesterse attestaties met aanvangs-s uit de 14de eeuw : *Heinric Sfervers*, *Katheline Sberen*, *Reynere Spotghieters*, *Aleyt Tscremers*, *Berthele Stymmermans*, *Heinric Svillers*. Deze s-heeft evenwel niet stand gehouden.

voegde *-s* is het oosten van Brabant en Antwerpen, het westen van Belgisch-Limburg en het midden van Noord-Brabant. Dat deze dialecten, in tegenstelling tot het Oostlimburgs, historisch lidwoordvast zijn, bleek al bij de afgrenzing van het nominatief- en het genitiefgebied : bij sommige beroepsnamen reikt het nominatietype met lidwoord tot aan de Getelijn, het gebied waar het aantal FN met proclitische genitief-*s*, die wijst op een vroegere aanwezigheid van het lidwoord, het hoogst ligt.

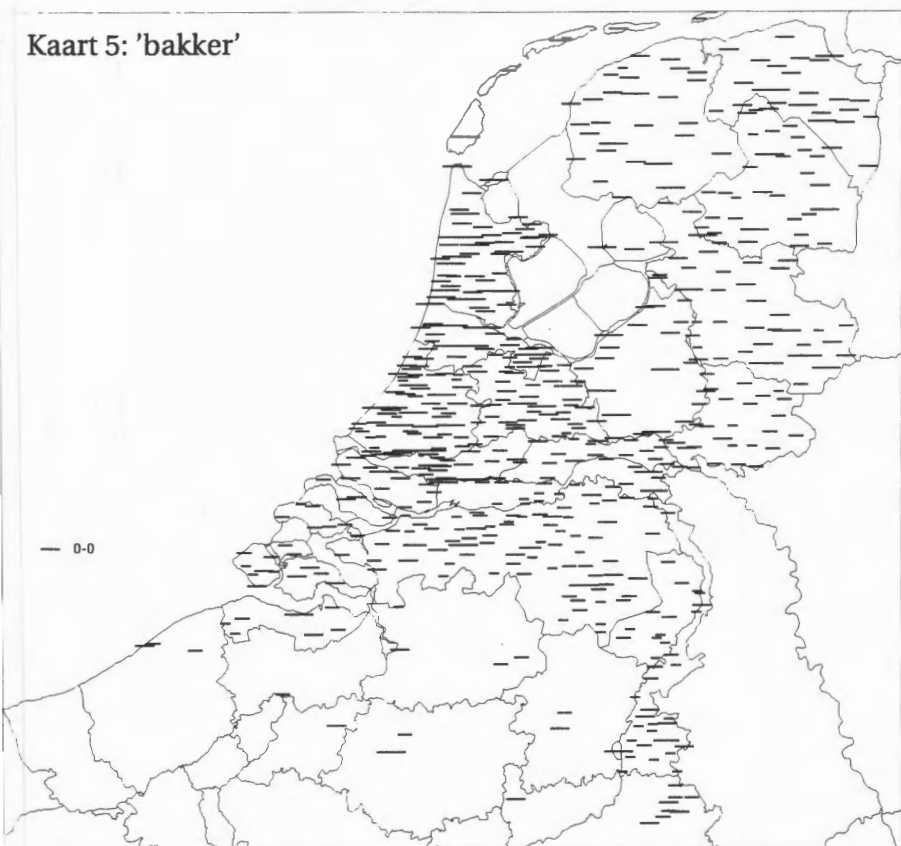
2.2.1.2. *Nominatief*

Type zonder lidwoord :

FN zonder familienaamvormend element, die formeel gelijk zijn aan het appellatief waarop de familienaam is gebaseerd, komen courant voor in heel Nederland, ook in de zuidelijke helft ervan : in Zeeland, in Noord-Brabant en in Nederlands-Limburg. Dit FN-type houdt evenwel vrij abrupt op aan de rijksgrens met België. Hoogfrequente FN als *Visser, Brouwer, Kramer, Dekker, Koster, Kuiper, Keizer, Mulder, Bakker, Meier* en *Smit* dragen een Nederlands stempel ; in België zijn ze, met uitzondering van de namen *Smet/Smit*, zeldzaam (kaart 5 : 'bakker'). Ook de FN *Boer* is enkel in Nederland zeer verspreid, maar aangezien FN gevormd met het appellatief boer in België nauwelijks voorkomen, leent deze naam zich niet tot conclusies voor het hele taalgebied. Omgekeerd zijn er ook appellatieven die in Nederland, in tegenstelling tot in België, zelden aanleiding hebben gegeven tot de vorming van een FN : FN met *sutter* en *poorter* zijn in Nederland weinig talrijk. *Poorter* is nochtans een Kustnederlands woord, dat zeer vaak in Vlaamse, maar ook in 13de-eeuwse Hollandse teksten

regelmatig voorkomt. De Nederlandse FN zijn heel wat

Kaart 5: 'bakker'

later gevormd dan de Vlaamse namen, nl. pas in de 16de-17de eeuw, terwijl er in Vlaanderen al vanaf de 13de eeuw vaste FN zijn. Ten tijde van de vorming van FN in Nederland had een appellatief als *poorter* daar wellicht geen hoge gebruiksfrequentie (meer), waardoor het zelden is overgeleverd in FN.

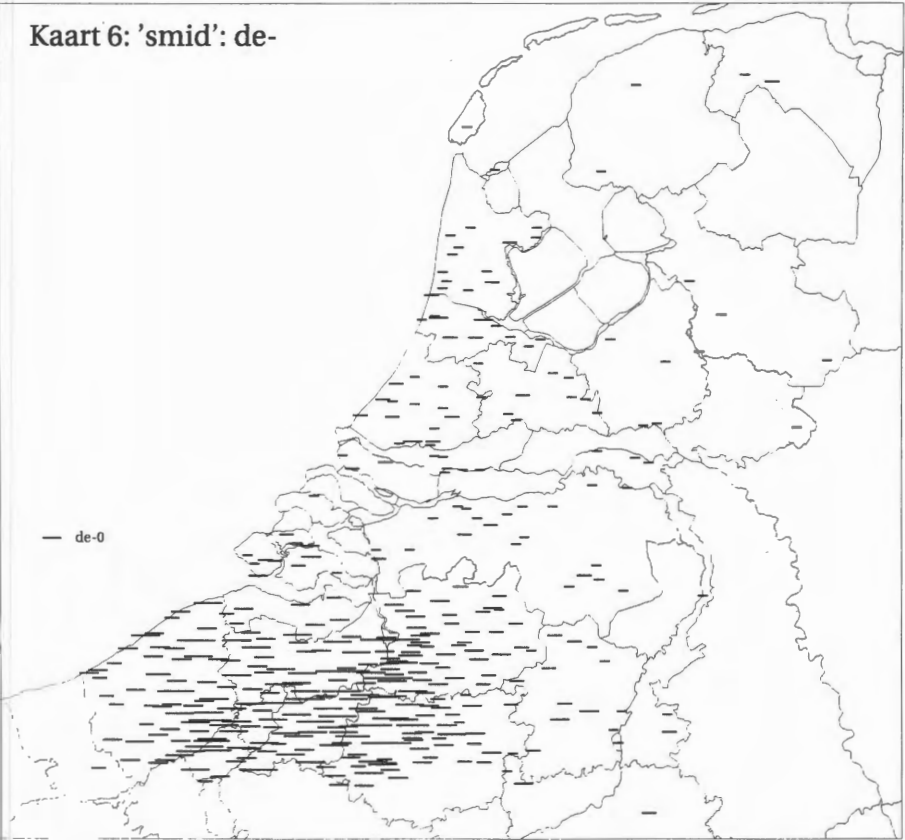
Het nominatietype zonder lidwoord omvat bij de namen die hoog in de rangschikking naar frequentie staan ook de zuidelijke helft van Nederland. Bij sommige andere beroepsnamen heeft de grens tussen het nominatief- en het genitiefgebied evenwel een noordelijker verloop. Weliswaar ontbreekt de nominatiefvorm van de namenparen *Ramaker/Ramakers*, *Knaap/Knaapen*, *Schaper/Scheepers*, *Korver/Korvers*, *Slegers/Sleger-Slachter*, *Koning/Konings*, *Schipper/Schippers* niet ten zuiden van de Moerdijk, maar dit type wordt naar het zuiden toe toch opvallend minder frequent. Wellicht komen bij deze namen de oorspronkelijke grenzen van het nominatief-tegenover het genitiefgebied tot uiting. Of we hieruit mogen besluiten dat het nominatietype zonder lidwoord mettertijd over het genitief-type heen geschoven is of dat de sterke aanwezigheid van de lidwoordloze nominatiefvormen *Meier*, *Bakker*, *Visser* e.d. in het zuiden van Nederland veeleer toe te schrijven is aan migratie vanuit de noordelijkere Nederlandse provincies, moet evenwel blijken uit historisch onderzoek.

Type met lidwoord :

Beroepsnamen met het inleidende lidwoord *de*, de vorm van de nominatief, kenmerken het zuidwesten van het taalgebied. De FN *Debacker*, *Dedecker*, *Dekeizer*, *Decramer*, *Decuiper*, *Demeulenaere*, *Demeier* en *Desmet* komen courant voor in de provincies West- en Oost-Vlaanderen, met, naargelang van het lexeem, uitlopers in Brabant en Antwerpen (zie punt 2.2.1.1, begrenzing van het genitiefgebied) (kaart 6 : 'smid' : de-).

Bij sommige beroepsnamen is het lidwoord evenwel ook noordelijker behouden. De FN *Dekoning* komt ook voor in Noord-Brabant, Zuid-Holland, Zeeland en

Kaart 6: 'smid': de-

Utrecht. De naam *Deklerk* vinden we ook in westelijk Noord-Brabant, in Zuid-Holland en in beperkte mate in Zeeland. Dat geldt ook voor de FN *Dekeizer*, die bovendien ook in Utrecht is verspreid. De lidwoordnaam *Devisser* komt langs de hele Noordzeekust, in Zeeland, Zuid-Holland en Noord-Holland vaak voor, maar wisselt

er af met de lidwoordloze variant *Visser*, die in heel Nederland op ruime schaal is verbreid.

Twee uitzonderingen op de omschrijving van het nominatiefgebied met lidwoord zijn de FN *De Graaf*, die in het hele taalgebied, behalve in het zuidoosten, courant voorkomt, en de FN *De Boer*, die, evenals de vorm *Boer*, zeer verspreid is in heel Nederland. Wellicht heeft, zoals VAN LOON (1981, 295) vooropstelt en gedeeltelijk wordt bevestigd door de verspreiding van FN als *De Jong*, *De Groot*, *De Bruin* e.d. (zie eigenschapsnamen, punt 2.2.2.2), het behoud van het lidwoord te maken met de eenlettergrepigheid van de appellatieven die aan de basis liggen. Bij twee- en meerlettergrepige persoonsnamen (*Bakker*, *Molenaar*) krijgt het lidwoordlozetype in Zeeland, Holland, Utrecht en Gelderland de voorkeur (VAN LOON 1981, 295).

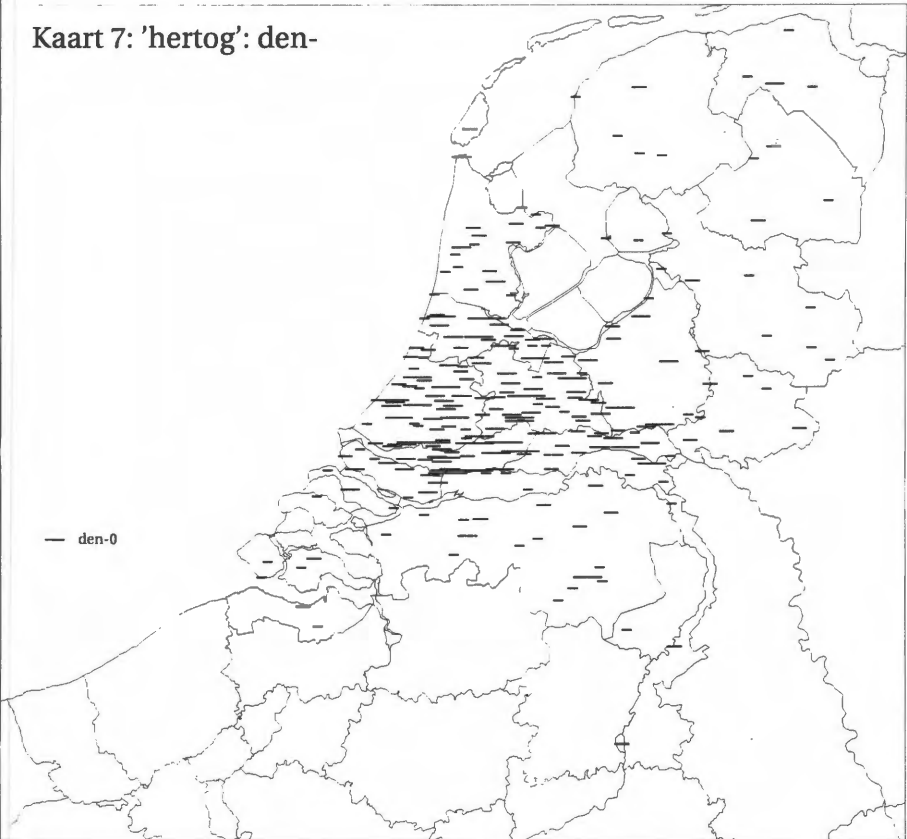
Mijn besluit uit de huidige verspreiding van meer dan 20 beroeps- en activiteitsnamen is dat de kern van het type FN met het lidwoord in de nominatief in het zuidwesten van Vlaanderen ligt. De geografische verdeling van sommige lidwoordnamen wijst er niettemin op dat dit type ook het zuidwesten van Nederland omvat(te), een vaststelling die overigens wordt bevestigd door de verspreiding van de FN die worden ingeleid door een lidwoord in de accusatief.

2.2.1.3. Accusatief

Het zuidwestelijke lidwoordtype wordt in Zuid-Holland voortgezet, maar het lidwoord heeft in dat gebied in een aantal gevallen niet de vorm van de nominatief ('de'), maar van de accusatief ('den'). Volgende FN uit de selectie hebben een lidwoord in de accusatief : *Den Bakker*, *Den Boer*, *Den Hartog*, *Den Dekker*, *Den Ridder*,

Den Brouwer. De FN *Den Hartog*/*Den Hertog* en ook *Den Boer* zijn zeer frequent : ze komen geconcentreerd voor in de provincie Zuid-Holland, in Utrecht en in het westen van Gelderland, met uitlopers naar Zeeland en Noord-Brabant toe (kaart 7 : 'hertog' : den-). De namen *Den*

Kaart 7: 'hertog': den-

Bakker, *Den Dekker*, *Den Ridder* en *Den Brouwer* hebben een geringere verspreiding : ze komen voor in een strook

in het zuiden van Zuid-Holland, Utrecht en Gelderland, in de nabijheid van de Grote Rivieren. Dat het eigenlijke kerngebied van de *den*-namen het Rivierengebied is, blijkt nog duidelijker uit de verspreiding van de talrijke eigenschapsnamen met *den*, bijv. *Den Breejen*, *Den Besten*, *Den Braven*, *Den Ouden*, *Den Dunnen*, *Den Dikken* e.d. (zie eigenschapsnamen, punt 2.2.2.3).

Bij niet alle namen wordt de buigings-*n* van het lidwoord gerealiseerd. In de late middeleeuwen heeft de mannelijke accusatief *den* de Mnl. nominatief *de* verdrongen. Het zogenaamde « accusativisme » is op dit ogenblik geconditioneerd door de anlaut, maar moet aanvankelijk algemeen zijn opgetreden bij alle masculina (Van Loon 1989, 209). De buigings-*n* van het lidwoord verschijnt in familienamen alleen wanneer de onmiddellijk volgende naam met een klinker, *h*, *b*, *d*, *t*, of *r* begint.

De vervanging van de nominatief door de accusatief is een gefaseerd verschijnsel, dat bij de appellativa ca. 200 jaar in beslag genomen : het Zuidnederlandse den-systeem is het resultaat van een evolutie die zich ca. tussen ca. 1360 en 1570 voltrokken heeft. Deze wijziging is het eerst doorgevoerd bij zaaknamen en daarna bij de aanduidingen van levende wezens (VAN LOON 1989, 210-211).

Men kan zich afvragen waarom in Vlaanderen, waar het accusativisme zich in de dialecten algemeen doorgezet heeft, beroepsnamen met *den* ontbreken, terwijl in Nederland, waar men grotendeels geopteerd heeft voor de nominatief, beroepsnamen met *den* systematisch optreden wanneer aan de genoemde fonetische condities is voldaan. Een verklaring daarvoor is te vinden in het verschil in ontstaansperiode van de FN in beide delen van het taalgebied (cfr. VAN LOON 1989, 211, zie ook LEYS 1962, 28). De Vlaamse FN met inleidend *de* waren reeds erfelijk

geworden in de late middeleeuwen, op een ogenblik dat de *den*-vorm in de nominatieffunctie bij persoonsaanduidingen nog uitgesloten was. De Nederlandse FN daarentegen zijn pas veel later vast geworden. Ze kunnen pas ontstaan zijn vanaf het ogenblik dat *den* zich tot de algemeen mannelijke lidwoordvorm had ontwikkeld. Het naast elkaar voorkomen van de varianten *Den Boer* en *De Boer* in het Nederlandse *den*-gebied wijst er op dat het appellatief *boer* vroeg produktief is geworden als familienaamvormend element en het eeuwenlang is gebleven.

2.2.1.4. Suffixen

Andere formele elementen die tot de vorming van beroepsnamen hebben geleid zijn de noordoostelijke suffixen *-ing*, *-sma*, *-ma*, *-sema*, *-stra*. Deze suffixen komen weinig voor in beroepsnamen; ze hebben veel vaker gediend tot de vorming van geografische namen en de verspreiding ervan kan dan ook nauwkeuriger worden onderzocht aan de hand van die categorie namen.

De enige beroeps- en activiteitsnamen die vrij vaak uitgaan op *-ing* zijn *meier* (*Meijering*), *smid* (*Smeding*) en *graaf* (*Greving*). De FN *Meijering* is het best vertegenwoordigd in het oosten van de provincies Overijssel en Drente en in het zuidoosten van Groningen. De FN *Smeding* is verspreid in Friesland, terwijl de oostelijke provincies Drente, Overijssel en Gelderland gesyncopeerde vormen als *Smeenge*, *Smeeng* en *Smeenck* hebben. De FN *Grevink* is typisch voor de Achterhoek; de variant *Greving* is een Drentse naam. Bij de beroepsnamen *boer* en *graaf* zijn ook andere noordoostelijke suffixen vertegenwoordigd. De vorm *Boersma* is Fries, maar komt ook in Noord- en Zuid-Holland vaak voor. De namen *Boerema*, *Boerma* en *Boersema* zijn vooral Gronings. De vorm

Boerstra komt enkele malen voor in Friesland. Ook de naam *Graafstra* is enkele malen vertegenwoordigd in het oosten van die provincie, terwijl de vorm *Graafsma* in beperkte mate voorkomt in het westen van Friesland.

Op de overzichtskaart van de beroepsnamen wordt de geografisch verschillende morfosyntactische opbouw van

deze categorie namen in het Nederlandse taalgebied samengevat.

2.2.2. Eigenschapsnamen

Bij een vergelijking van de morfosyntactische kenmerken van de groep eigenschapsnamen, bijv. FN *Dewit, Klein, De Groot, Slangen, De Grauwe* e.d., met de formele opbouw van de groep beroepsnamen, blijkt dat er punten van overeenstemming, maar ook punten van verschil zijn.

Men kan zich ten eerste afvragen of de oost-west-tegenstelling tussen het genitiefgebied en het nominatief-accusatiefgebied in de zuidelijke helft van het taalgebied ook hier aanwezig is en ten tweede of de noord-zuid-tegenstelling tussen het lidwoordtype en het lidwoordloze type ook hier tot uiting komt. Het antwoord op de eerste vraag is, mits enige nuancering, ja, dat op de tweede vraag is neen (6).

2.2.2.1. Genitief

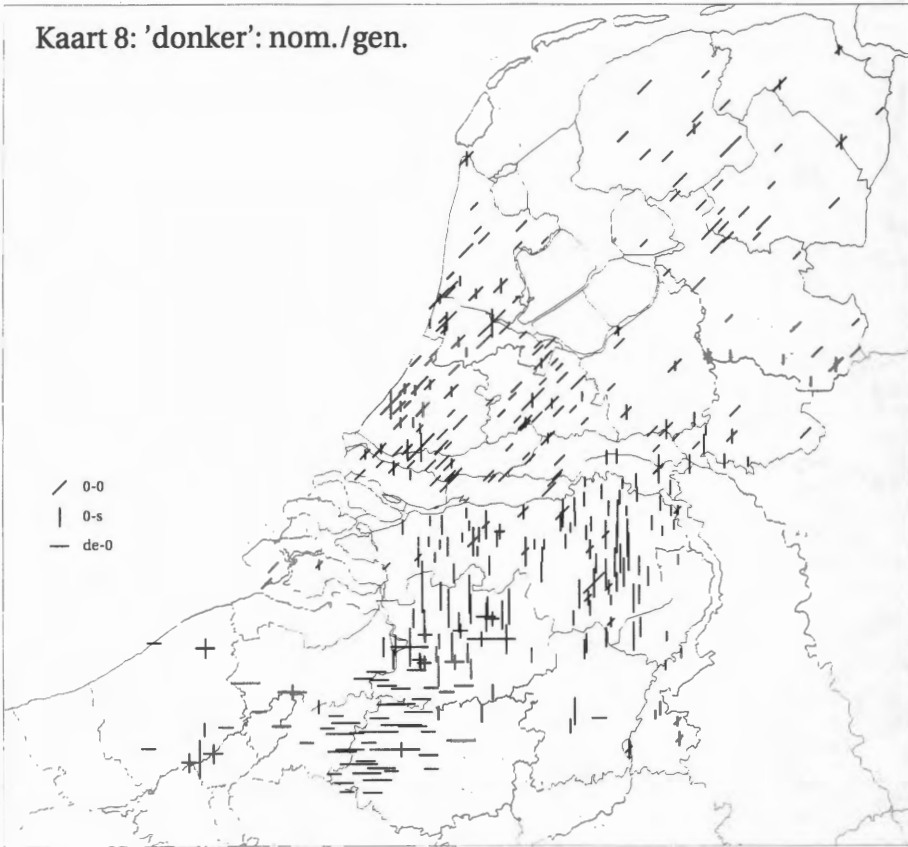
Type met genitiefuitgang :

De contouren van het genitiefgebied stemmen overeen met dat bij de beroepsnamen : het omvat de provincies Antwerpen, Brabant en Limburg, Noord-Brabant en Nederlands-Limburg. Op de kaart met de FN, gevormd met *donker*, wordt niettemin enkel de noordelijke helft van het geschetste genitiefgebied bestreken door de genitiefnamen *Donkers* en varianten (kaart 8 : 'donker' :

(6) Ik heb de eigenschapsnamen, gevormd met de adjectiva *lang, donker, kort, groot, klein, kaal, jong, oud, grof, grauw, sterk, wijs, wild, slecht, struif, krom, scheel, scheef* en de kleuradjectieven *wit, zwart, grijs, blauw, groen, rood, bruin* ontleed.

nom./gen.). *Donker* is een tweelettergrepig adjectief dat

Kaart 8: 'donker': nom./gen.

de sterke buiging volgde, terwijl de meeste eigenschapsnamen gebaseerd zijn op eenlettergrepige gesubstantiveerde adjectieven, die historisch zwak werden geflecteerd. Eigenschapsnamen met de zwakke genitiefuitgang *-en* uit de selectie zijn *Witten, Kleinen, Grooten, Grauwen, Langen, Jongen, Caelen, Strauwen, Korten, Wijsen, Ster-*

ken, Groven, Slechten, Groenen. Hoewel deze FN afzonderlijk niet zo frequent zijn, zodat lang niet iedere naam tot aan de grenzen van het gebied reikt, blijkt globaal dat zwak geflecteerde genitiefnamen in de eerste plaats een Limburgs verschijnsel zijn : hun hoogste frequentie bereiken ze in het uiterste zuidoosten van het taalgebied, in het zuiden van Belgisch- en Nederlands-Limburg (7).

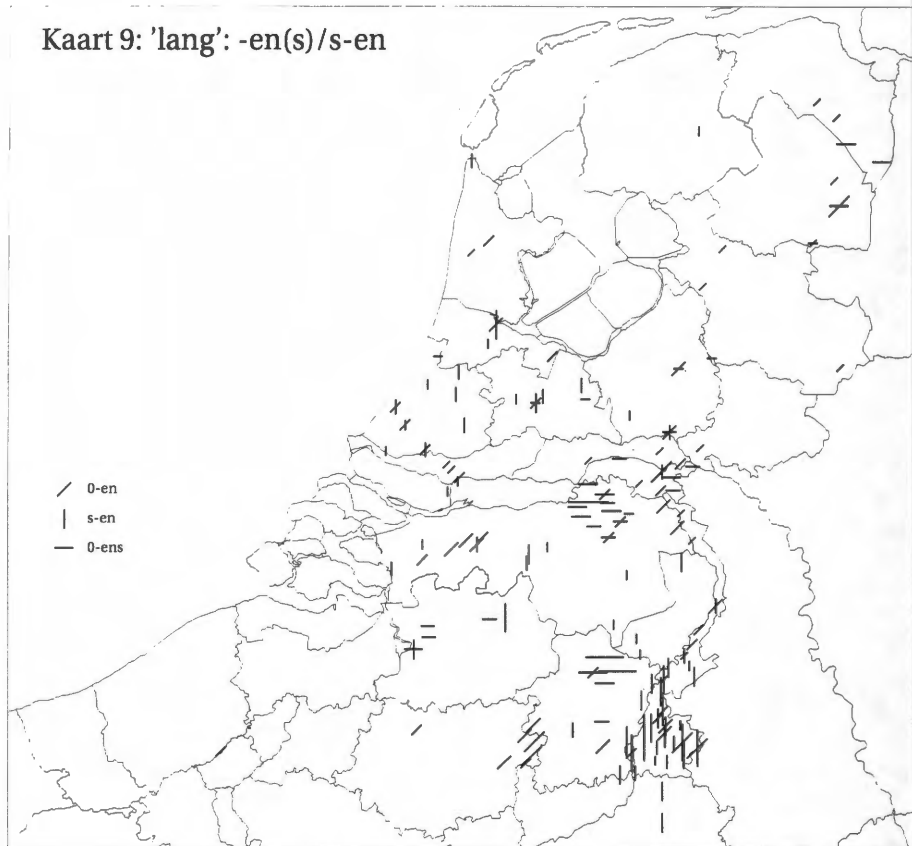
De zwakke uitgang *-en* was als genitief kennelijk na een tijd niet erg herkenbaar meer. Bij een tweede genitiveringsgolf vanaf 1400 (cfr. VAN LOON 1981, 491) werd in de buurt van de *-s/-en*-isomorf, die langs de Brabants-Limburgse en de Belgisch-Nederlandse grenzen loopt, secundair een genitief-*s* toegevoegd, waardoor stapelvormen als *Langens, Grootens, Kortens, Wittens, Sterkens* ontstonden. De dubbele genitiefvorm *Langens* is de meest noordelijke naam van dit type : het verspreidingsgebied ervan reikt haast tot in het Rivierengebied (kaart 9 : 'lang' : *-en(s)/s-en*).

Type met genitiefaanloop en -uitgang :

Evenals bij de beroepsnamen is in een deel van het taalgebied de genitief-*s*, het relict van het verbogen lidwoord, vóór bepaalde medeklinkers en vóór vocalen behouden. Zwakverbogen eigenschapsnamen met proclitische genitief-*s* zijn *Switten, Schrooten, Schrauwen, Slangen, Swijzen, Salden/Sauwens, Schroyen, Schroven*. Ik volsta hier met te vermelden dat eigenschapsnamen met

(7) De verspreiding van die namen afzonderlijk wordt gedetailleerd beschreven in MARYNISSEN 1994.

Kaart 9: 'lang': -en(s)/s-en

anlaut-*s* uit de flexie in het algemeen kenmerkend zijn voor Oost-Brabant en (westelijk) Belgisch-Limburg. Hoewel de namen *Slangen* en *Salden* in hoofdzaak voorkomen in Nederlands-Limburg, ontbreekt in die provincie, soms ook in het oosten van Belgisch-Limburg, de proclitische genitief-*s* doorgaans. Voor details verwijs ik naar MARYNISSEN 1994.

2.2.2.2. *Nominatief*

Type met lidwoord :

Met uitzondering van het zuidoosten heeft het hele taalgebied het nominatieftype, maar in tegenstelling tot de beroepsnamen is het lidwoord bij de eigenschapsnamen in de regel aanwezig. Dat kenmerk heeft onder meer te maken met de syllabestructuur van de namen : Van Loon heeft er al op gewezen dat eenlettergrepige eigenschapsnamen het lidwoord behouden in Holland, Zeeland, Utrecht en Gelderland (VAN LOON 1981, 295), en die vaststelling geldt ook voor de noordoostelijke provincies en Noord-Brabant, waar FN als *De Groot, De Jong, De Lange, De Wit, De Rooij, De Bruin* eveneens courant zijn. Het nominatieftype met lidwoord domineert morfosyntactisch deze categorie FN : bij een aantal hoogfrequente eigenschapsnamen is het in heel Nederland en in de westelijke helft van Vlaanderen verspreid ; in het zuidoosten daarentegen overschrijdt het de grens met de Belgische provincies Antwerpen en Limburg niet (kaart 10 : 'groot' : de-).

Bij niet alle eigenschapsnamen reikt het gebied met het nominativische lidwoordtype evenwel zo ver naar het zuidoosten. Vooral bij de minder frequente eigenschapsnamen is het in de provincies Noord-Brabant en Nederlands-Limburg niet verspreid, zodat er nauwelijks een menggebied met nominatief- en genitiefvormen is. Wellicht tonen deze FN de oorspronkelijke, noordelijke grenzen van het genitiefgebied.

Type zonder lidwoord :

Bij de eenlettergrepige eigenschapsnamen is het type zonder lidwoord nu vooral kenmerkend voor het noord-

Kaart 10: 'groot': de-

westen van het taalgebied : in de provincies Noord- en Zuid-Holland en Utrecht staan lidwoordloze FN als *Jong, Lang, Wit, Bruin, Rooij* naast hun tegenhangers met lidwoord (kaart 11 : 'jong' : 0-).

De verdeling van de eigenschapsnamen gevormd met het adjectief *donker* daarentegen, dat dezelfde fonologische opbouw heeft als de tweelettergrepige beroepsna-

Kaart 11: 'jong': 0-

men op *-er*, sluit aan bij de beroepsnamen : de lidwoordloze FN *Donker* wordt in de noordelijke helft van het taalgebied aangetroffen (zie kaart 8).

Ook sommige eenlettergrepige eigenschapsnamen, nl. *Blaauw*, *Groen*, *Kort* en *Klein*, zijn in de hele noordelijke helft van het taalgebied, ook in het noordoosten dus, verspreid. Hoewel bij het merendeel van de eigenschaps-

namen het lidwoord is behouden, is ook de volgende verdeling van FN-types, die overigens sterk gelijkt op de situatie bij de beroepsnamen, niet uitgesloten : zuidoostelijke genitiefvormen opponeren met westelijke en noordoostelijke nominatiefvormen. Het nominatiefgebied valt bovendien uiteen in een zuidwestelijk lidwoordgebied en een noord(oost)elijk gebied met FN zonder voorafgaand lidwoord.

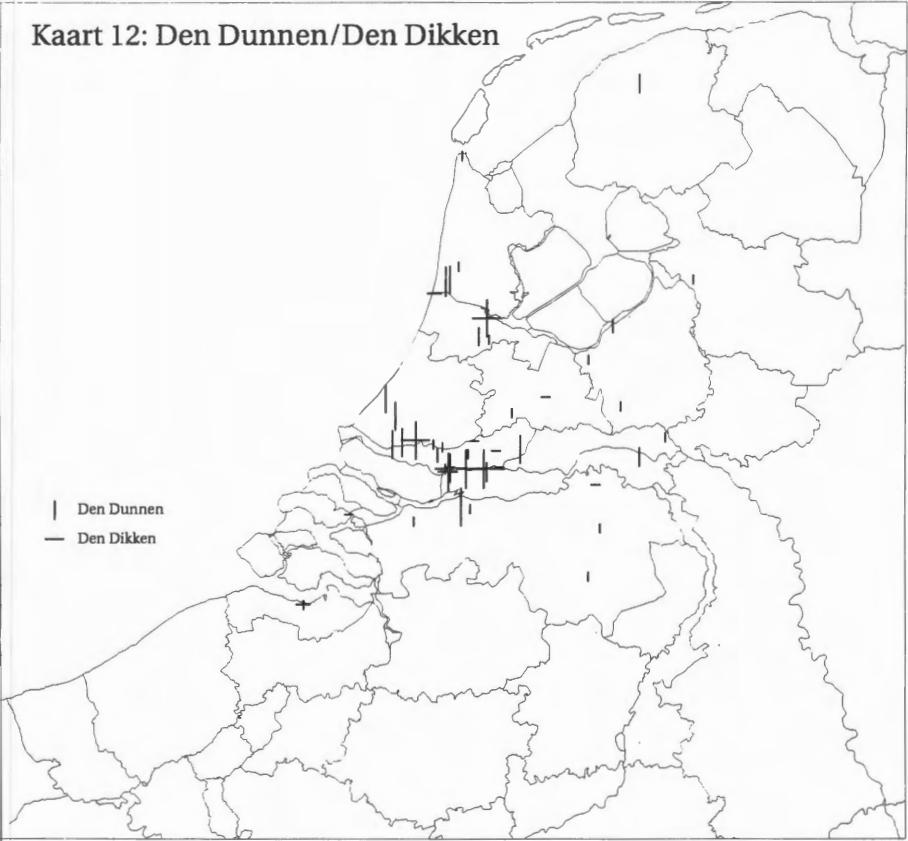
2.2.2.3. *Accusatief*

Het accusativisme heeft bij de slechts enkele eeuwen geleden ontstane Nederlandse FN diepe sporen nagelaten. Het type met het inleidende lidwoord in de accusatief, dat ik gelokaliseerd heb in het Rivierengebied (zie punt 2.2.1.3), is in talrijke eigenschapsnamen, waarvan het onderliggende adjectief met een klinker, *h*, *b*, *d*, *t* of *r* begint, bewaard. Ik noem er enkele : *Den Ouden*, *Den Besten*, *Den Breejen*, *Den Braven*, *Den Blaarwen*, *Den Blijden*, *Den Dunnen*, *Den Dikken*, *Den Heeten*, *Den Blanken*, *Den Dapperen*, *Den Rooijen*, *Den Ronden* enz. (kaart 12 : Den Dunnen/Den Dikken).

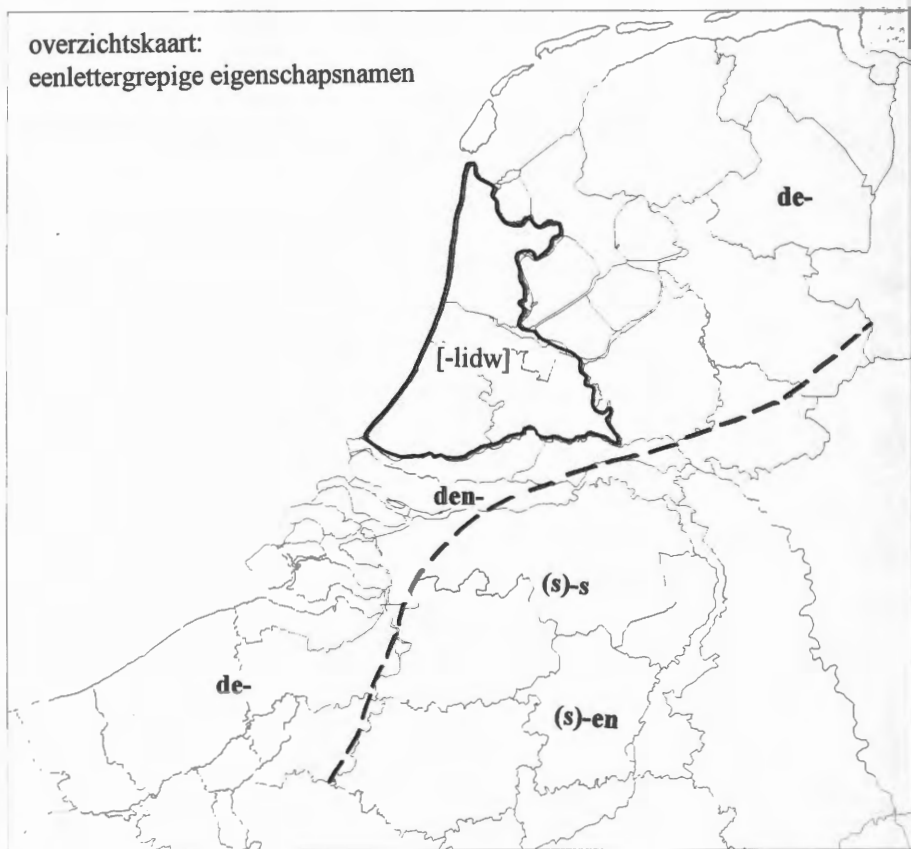
2.2.2.4. *Suffixen*

Evenals bij de beroepsnamen zijn eigenschapsnamen, gevormd met achtervoegsels, vrij zeldzaam. De naam *Jongsma* is in Friesland en Groningen redelijk goed verspreid. Ook de naam *Bruinsma* is een Friese en Groningse naam, die evenwel ook in de Randstad Holland vaak voorkomt. De FN *Jongstra* komt haast alleen in Friesland voor, maar is niet zo courant. De namen *Kleinsma* en *Kleinstra* zijn allebei geconcentreerd in Friesland.

Kaart 12: Den Dunnen/Den Dikken

Een overzichtskaat waarop de structuur van de eenlettergrepige eigenschapsnamen in het taalgebied wordt gesynthetiseerd, besluit deze bijdrage.

LITERATUUR

- F. CLAES, Schroeven, Swinnen en andere familienamen met voorgevoegde *s*. *Oost-Brabant* 28 (1991), 32-33.
- J. GOOSSENS, Naar een Nederlandse familienaamgeografie. *Naamkunde* 10 (1978), 213-233 + 8 krtn.
- O. LEYS, *Debruin, Dewit contra Debruine, Dewitte*. Een kwestie van dialectgeografie en taalstructuur. *Meded. v.d. Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam* 38 (1962), 20-29.
- A. MARYNISSEN, Morfosyntactische aspecten van de Belgische familienamen op basis van het « Belgisch repertorium van familienamen ». *Naamkunde* 23 (1991), 29-79.
- A. MARYNISSEN, Limburgse familienamengeografie. *Naamkunde* 27 (1994), 243-301.
- J. VAN LOON, Morfeemgeschiedenis en -geografie der Nederlandse toenames. *Handzame*, 1981.
- J. VAN LOON, Een peiling naar het ontstaan van het Zuidnederlandse accusativisme. *TNTL* 105 (1989), 209-223.